

Kapitel 10
Finanskriser och politisk extremism

Kapitel 10

Finanskriser och politisk extremism

Världen har på senare år skakats av en stor finanskris vars följder fortfarande märks i världsekonomin. Den följdes av en eurokris som drabbade en rad länder i euroområdet, främst Grekland.

Finanskrisens förlopp visar hur världens länder blivit mycket mer beroende av varandra än tidigare. Både positiva och negativa utvecklingsspiraler fortplantar sig snabbt. Finanskriser påverkar även politiken och nämns som en förklaring till att partier och organisationer på ytterkanterna, både till höger och vänster, växer sig starkare.

Varför uppstod finanskrisen?

Den främsta orsaken till att det utlöstes en finanskris 2008 var att människor i USA med relativt låga inkomster bevil-

I finanskrisens spår har det blivit tvärstopp för nya investeringar i Grekland. Landets politiskt valda församlingar har också fått allt mindre att säga till om. De är tvungna att följa dekret utifrån. Foto: Anna-Lena Lodenius

jades högre banklån än de hade råd med. Den dåvarande Clinton-regeringen ville höja boendestandarden, men räknade med att detta kunde ske utan att man höjde skatterna.

Det fanns en tro på att de ekonomiska kurvorna skulle fortsätta att peka uppåt och att höjda huspriser skulle göra fattiga människor till vinnare. Det var högkonjunktur och bankerna hade gott om pengar. Miljontals människor lockades, bland annat genom aggressiv marknadsföring, att ta nya slags lån med låg ränta.

De kunde skjuta upp återbetalningen av lånen, i början behövde de bara betala räntan. Dessa lån har kallats för ”subprime-lån”. Men redan efter några år tvingades många att sälja och huspriserna sjönk i takt med att allt fler bostäder hamnade på marknaden eftersom ägarna inte kunde sköta sina avbetalningar.

Att det var just i USA detta hände spelade en avgörande roll. Den amerikanska ekonomin är en av världens största och mest betydelsefulla. När krisen var i antågande tvekade internationella finansiella institut som Världsbanken och Internationella valutafonden att vidta åtgärder de tveklöst hade krävt av andra mindre länder i en liknande situation av rädsla för effekter på världsekonomin.

Hur kunde det hända?

Vissa tecken på att en kris var i antågande märktes redan under 2007, men det som många pekat ut som startskottet var när den amerikanska investmentbanken Lehman Brothers gick i konkurs i september 2008. Tidigare hade regeringen gått in och räddat banker som befann sig i liknande situationer. Att regeringen den här gången valde att låta bli tolkades som att det fanns en insikt om att Lehman Brothers bara var toppen på ett isberg.

Det blev snart uppenbart att fler banker var på fallrepet och att det krävdes kraftfulla åtgärder i form av kreditåtstram-

ningar. Från USA fortplantade sig krisen snabbt till resten av världen.

Bankernas frikostiga lånegivning berodde delvis på att de invaggades i en känsla av trygghet eftersom staten backade upp lånen. Det infördes också nya finansiella system där lånen kunde packas om, den som beviljade lånen kunde sälja dessa vidare till någon annan som tog över risken.

Finansmarknaden har genomgått en likartad utveckling även på andra håll i världen, men ingenstans blev konsekvenserna så påtagliga som i USA. De som beviljar lån har alltså inte haft lika stor anledning att försäkra sig om att låntagarna har en rimlig möjlighet att betala tillbaks. Dessutom fick anställda på finansbolagen ut höga bonusar utan att drabbas av eventuella förluster. Vid det laget hade nämligen lånen oftast sålts vidare.

Från mitten av 2000 fram till 2006 fördubblades huspriserna. Men när lånen införts byggdes det nya hus i en snabb takt, äldre hus blev svårsålda och priserna sjönk. Detta skedde parallellt med att arbetsmarknaden försämrades, faktorer som tillsammans bidrog till krisen.

Vad lär vi oss av finanskrisen?

Den amerikanska regeringen glömde alla lärdomar från depressionen på 1930-talet, finanskrisen på 1990-talet och varje annan ekonomisk kris. Osund långivning drabbar ytterst de svagaste och i grunden hela samhället. Den bortsåg från att varje reform måste innebära fortsatt stabila offentliga finanser.

Den amerikanska regeringen var också offer för en annan villfarelse som präglat många andra regeringar och aktörer på finansmarknaden: den om ständig tillväxt. Detta är en utopi, vi måste alltid räkna med både upp- och nedgångar i ekonomin och vara rustade för svängningarna.

Bristen på en fungerande och oberoende tillsyn av den

amerikanska finansmarknaden och de nya formerna för långivning spelade en viktig roll. Regeringen införde nya låneformer utan att göra någon ordentlig uppföljning av konsekvenserna, och det låg i såväl bankernas som låntagarnas intresse att se till att lånen beviljades.

Det torde finnas få länder i världen där människor med så dålig ekonomi har kunnat få så stora lån beviljade och kraven sänktes gradvis mellan 2001 och 2006. Finanskrisen har därför utlöst allt mer högljudda krav på mer regleringar och ökad statlig inblandning på finansmarknaden.

Finanskrisen har också satt ljuset på det faktum att allt mer av det som påverkar oss är globalt. En kris fortplantas snabbt från ett land till ett annat eftersom ländernas ekonomier är så beroende av varandra. Det betyder att vi också måste söka lösningarna i ett samarbete mellan länderna. Det som började i USA blev snabbt en angelägenhet för hela världen.

Frågor:

Vad var orsaken till finanskrisen?

Kunde den ha förhindrats?

Skuldkris i Europa

I början av 2010 uppstod en skuldkris i Europa, även kallad eurokrisen eftersom den rör ett antal länder i eurozonen. Det hela började med att kreditbetygen, alltså hur finansmarknaden bedömer ett lands betalningsförmåga, för Grekland sjunkit till en oroväckande låg nivå. Men statsskulderna växte snabbt även i andra länder som Portugal och Spanien. Därefter följde även Italien, Irland och Cypern.

Efterverkningarna av finanskrisen och skuldkrisen i Europa skapade oro på finansmarknaden. I maj 2010 beslutade euroområdet finansministrar att tillsammans med

Internationella valutafonden (IMF) ge ett stort lån (110 miljarder euro) till Grekland under förutsättning att landet genomförde stora nedskärningar och besparingar.

I november 2010 beviljades även Irland ett stort lån (67,5 miljarder) av EU för att ta sig ur krisen. Det upprättades dessutom en europeisk stabiliseringspakt för att försöka trygga eurosystemet på totalt 750 miljarder Euro, inklusive kapital som tillförts av IMF och Europeiska kommissionen.

Det finns risk för att skulderna fortsätter att växa och det kan ta tid för länderna att få snurr på sin ekonomi. Det kommer att ta lång tid, spår ekonomerna, innan utvecklingen vänder för de skuldyngda länderna i euroområdet.

EU vill nu ha en hårdare styrning av ländernas ekonomi. Det är helt uppenbart att krisen inte är över och alla försök att bedöma dess omfattningar riskerar att komma på skam.

Eurokrisen har ett samband med finanskrisen, men har också andra förklaringar. Det byggdes in en svaghet i systemet redan från början när man införde EU:s gemensamma valuta euro.

Tanken var att länderna inte fick ha ett underskott på över tre procent och att statskulden fick motsvara högst 60 procent av landets BNP. Men flera länder fick komma med trots att de inte uppfyllde kraven och det är troligt att de kommer att fortsätta att ligga långt över dessa nivåer för lång tid framöver.

De lån som beviljas sker mot löften om att länderna ska banta sina offentliga finanser kraftigt. Men det har också höjts

”Det är kostsamt och arbetsintensivt att utöva ordentlig tillsyn av den finansiella sektorn. Men eftersom det är medborgarna som får betala dyrt för finansiella kriser finns det ingen möjlighet för det offentliga att abdikera från detta ansvar.”

LO-ekonomen Ola Pettersson

kritiska röster mot detta från de som anser att sådana åtgärder riskerar att förvärra läget och fördröja återhämtningen.

Källor: *När globaliseringen landar i Svedala*, rapport till LO-kongressen, 2012. *Världens springnota*, Stefan de Vylder, Ordfront 2010. Artiklar om finanskrisen 2008-2012, DN, dn.se. Europaportalen, Tema: Finanskris, 2012, www.europaportalen.se

Frågor:

Vad är orsaken till den europeiska finanskrisen?

Vad blir de politiska konsekvenserna av finanskrisen i Europa?

Vilka politiska krafter gynnas och vilka missgynnas?

Så drabbades Sverige av finanskrisen

Fattigdom hotar var fjärde EU-medborgare, enligt uppgifter från EU-kommissionen. Sverige har klarat sig relativt väl, jämfört med många andra länder i Europa. Vårt land har hyllats för sin starka ekonomiska utveckling, men arbetslösheten och utanförskapet har ökat för många människor även här.

Sverige har en relativt stark ekonomi och statsskulden är inte gigantisk. Men nedgången för den svenska exportindustrin får omedelbara konsekvenser. Den svenska bruttonationalprodukten (BNP), alltså värdet av den samlade produktionen av varor och tjänster, minskade med 5,2 procent bara under 2009. Landets samlade produktion av varor och tjänster har inte fallit så snabbt och så mycket sedan andra världskriget.

Länderna i Norden hamnade samtliga i topp när World Economic Forum rangordnade världens mest konkurrenskraftiga ekonomier 2011. Sverige hamnade på tredje plats efter Schweiz och Singapore, Finland på fjärde, Danmark på åttonde och Norge på sextonde plats.

Liksom i andra länder påverkades först de som arbetade

inom sektorer kopplade till export, alltså framför allt produktionen. Men i nästa led, när kommuner och landsting får minskade skatteintäkter, drabbas också den offentliga sektorn. Nedskärningar betyder inte alltid att människor friställs. I stället tas vikarier bort, det sker arbetstidsförkortning för många med deltid som tidigare kunnat fylla upp till heltid och det sätts större press på de som har ett arbete att arbeta ännu hårdare.

I oktober 2012 hade Sverige totalt 7,7 procents arbetslöshet. Det betyder att vi ligger något under genomsnittet för EU-länderna som var 10,7 procent samma månad.

Källa: Fattigt Europa ser framtiden i Sverige, SvD 2013-01-23

Finanskrisen drabbar de svagaste

Finansiella kriser medför ofta att klyftorna ökar i samhället. De som drabbas värst är äldre, arbetslösa, invandrare och lågutbildade. För den som lever på marginalen blir en finanskris extra kännbar. De offentliga nedskärningarna gör också att samhället har mindre att erbjuda när människor som mest skulle behöva en fungerande välfärd.

Sverige har tillsammans med Danmark haft de minsta inkomstklyftorna i världen. Den tiden ser nu ut att vara över. Denna utveckling märktes redan före finanskrisen, 2007 uppmättes de största inkomstskillnaderna på 30 år. Med ökad arbetslöshet, sämre a-kassa och sjukförsäkring kan man räkna med att gapet mellan fattiga och rika blir ännu större.

En rapport från Röda Korset som presenterades i oktober 2009 visar hur hjälporganisationen börjat ta emot helt nya grupper av människor som söker hjälp. Problemen beskrevs som störst i Östeuropa, både de delarna som ligger i och de som finns utanför EU. Men de nya fattiga finns även i rikare länder.

Även om konjunkturen vänder uppåt väntas andelen fattiga fortsätta att öka i USA eftersom arbetslösheten fortfa-

rande är hög och inte väntas minska. Enligt regeringen ökade andelen fattiga i Sverige från 10 procent 2006 till 13 procent 2009. Den största skillnaden är att allt fler invandrarbarn lever i fattiga familjer.

Risken vid finanskriser är att vi få en permanent arbetslöshet där vissa grupper ställs helt utanför arbetsmarknaden utan en chans att ta sig in igen. Konjunkturinstitutet har varnat för att närmare 100 000 personer kan slås ut från arbetsmarknaden och hamna i långvarig arbetslöshet som en följd av den ekonomiska krisen.

Källor: *Så kom finanskrisen till Sverige*, Aftonbladet, 15/1, 2009.
Europaportalen, Tema: Finanskris, 2012, www.europaportalen.se

Frågor:

Hur har finanskrisen påverkar Sverige och Norden?

Vad är de politiska konsekvenserna för politiken i Sverige?

Ungdomar drabbas hårt

Ungdomar är en utsatt grupp. Allra svårast är situationen i de krisdrabbade länderna i Sydeuropa: i Spanien gick 52,6 procent av de unga under 25 år arbetslösa hösten 2011 och i Grekland 46,6 procent. Det kan jämföras med Sverige där andelen unga arbetslösa var 22,7 procent.

Rekordsiffrorna för Sveriges del döljer dessutom att väldigt många fortfarande studerar samtidigt som de söker jobb och extraknacker. Enligt arbetsförmedlingen rör det sig snarare om cirka sju procent som saknar jobb. Men situationen i vissa grupper är värre, var fjärde som saknar gymnasieutbildning går arbetslös och även invandrarungdomar har svårare att komma in på arbetsmarknaden.

Källa: Eurostat, 2012.

Vilka effekter får finanskriser?

Även flera år efter att finanskrisen inleddes är läget svårt på arbetsmarknaden i många länder i Europa. Arbetslösheten steg till rekordnivåer under 2011, mer än 205 miljoner gick utan jobb. Mest dramatisk var utvecklingen i Grekland där arbetslösheten gick upp till 21 procent samtidigt som lönerna och levnadsstandarden rasade.

Vi tar för givet att det finns ett starkt samhälle som kan tillhandahålla människors grundtrygghet som a-kassa, en fungerande arbetsmarknadspolitik, välfärd med mera. Men om det ekonomiska underlaget sviktar måste det kanske skäras i de offentliga utgifterna.

Finansiella kriser kan rita om kartan, vilket nu håller på att ske. Flera länder i Asien som tidigare var fattiga går kraftigt framåt medan tidigare starka ekonomier i exempelvis södra Europa och USA backar, vilket eurokrisen är ett exempel på.

Turkiet, som länge velat komma med i EU och som haft ett sämre ekonomiskt läge än Europa, har inte alls samma finansiella problem som länderna i Sydeuropa. Det finns flera turkiska städer på listan över världens mest expansiva städer.

Det finns en risk att kriser i den globala ekonomin minskar trycket på att genomföra globala förbättringar. Förhandlingar om åtgärder för att minska klimatförändringarna går ännu trögare eftersom länderna vill värna om ekonomin. Försöken att få relativt rika länder att höja sitt bistånd blir också svårare när sådana utgifter ska vägas mot nationella behov.

FN varnade hösten 2010 för att det kan bli svårt att klara målet att halvera fattigdomen om inte mer pengar skjuts till. Särskilt svårt är läget för länderna i södra Afrika.

Det finns en risk att demokratin urholkas och att människors förtroende för politiker och beslutsfattare minskar när det offentliga inte klarar av att leverera välfärd och social service i samma omfattning som tidigare.

När konkurrensen om jobben hårdnar blir det svårare att

ställa krav på löner och arbetsvillkor. Att ta strid för bättre villkor blir farligare för individen och risken finns att oseriösa arbetsgivare ser större möjligheter att minska lönerna. Regeringarna vill till varje pris få de ekonomiska hjulen att snurra igen och ser mellan fingrarna med kränkningarna.

Finanskrisen förstärker företagens bristande respekt för fackliga rättigheter, visar den årliga rapporten över kränkningar av fackliga rättigheter som framställs av Internationella fackliga samorganisationen (IFS). Detta märktes i synnerhet i några av de mest krisdrabbade länderna som Grekland och Portugal, men även i Ungern och Rumänien försämrades arbetstagarnas rättigheter, däribland rätten att bedriva kollektiva förhandlingar.

LO, TCO och Amnesty International har uppmanat den svenska regeringen att göra gemensam sak med arbetsgivarorganisationerna och företagen och motverka kränkningarna. Uppmaningen gällde såväl EU:s medlemsländer som det EU-finansierade biståndet.

Inte minst biståndspolitikerna borde fokusera tydligare på rättigheter i arbetslivet, anser de svenska facken. Regeringen borde också skärpa kraven på internationella organ som Världsbanken, WTO och Internationella valutafonden, IMF, att respektera fackliga rättigheter.

Även gapet mellan könen ökar till följd av finanskrisen. IFS har granskat löneutvecklingen i tolv länder och funnit en tydlig utveckling mot större löneskillnader mellan män och kvinnor till kvinnornas nackdel.

Källa: Europaportalen, Tema: Finanskris, 2012, www.europaportalen.se.
Världens springnota, Stefan de Vylder, Ordfront 2010.

Fråga:

Vilka drabbas värst av finanskriser?

Hur bromsar man en finanskris?

De vanligaste åtgärderna för att försöka mildra effekterna av krisen har varit statliga krispaket där man tagit av skattemedel för att genomföra olika insatser. Dessa har till stor del handlat om att rädda bankerna undan konkurs. De insatser som gjorts för att rädda det globala finanssystemet är de största i historien. Det finns länder som satsat upp till en fjärdedel av sin BNP på finansiella räddningspaket.

En rad av världens mest kända banker har gått i konkurs eller köpts upp av andra banker, nationaliserats eller räddats av att de erbjudits generösa lån som beviljats med offentliga medel. Detta gäller inte bara i USA utan även i Storbritannien och de ursprungliga 15 EU-länderna där man på olika sätt förstatligat olika delar av bankväsendet eller lämnat ekonomiska garantier. Det handlar om enorma belopp som spenderats för dessa ändamål.

Även ett antal OECD-länder som Island, Norge, Schweiz, Japan, Australien och Nya Zeeland har genomfört liknande åtgärder. Till och med i Ryssland kände sig regeringen tvingad att erbjuda garantier för det nationella bankväsendet.

I många länder ger staten stöd till för nationen viktiga företag för att rädda jobben under finanskriser. Vanligt är också satsningar på infrastruktur som nya vägbyggen, kollektivtrafik, skolor, utbyggnaden av bredband och liknande. Stora sådana satsningar skedde efter finanskrisen i vitt skilda länder som Storbritannien, Frankrike, Nya Zeeland, Indien och Mexiko. Avsikten var att rädda jobb, hålla uppe köpkraften och säkra välfärden.

Sänkta löner är ingen lösning

När det går dåligt för ett land försöker arbetsgivare ofta att sänka lönerna med förevändningen att det är nödvändigt för att kunna behålla arbetskraft. Detta motiveras med att

företaget får färre beställningar och kunder vilket minskar intäkterna. När finanskrisen inleddes 2008 gick även svenska näringslivsföreträdare ut och krävde frysta löner. Det framfördes också krav på att facket skulle sluta att driva på om högre ingångslöner. Det pekades ut som orsaken till den höga ungdomsarbetslösheten.

Men sänkta löner är inte någon bra idé sett ur ett samhällsperspektiv. Att hålla uppe lönerna för alla yrkesgrupper är tvärtom mycket viktigt för att kurvorna ska kunna vända uppåt igen och för att ett land ska kunna ta sig ur en kris. Det är nämligen så att vi inte konsumerar lika mycket i kriser, i stället sparar vi för att känna oss trygga. Högre löner skulle öka efterfrågan på varor och tjänster vilket alltså ger fler arbetstillfällen.

Det mesta tyder på att de länder som tycks klara finanskriser bäst är de som satsat på att stärka den offentliga sektorn. Här kan de nordiska länderna, med sin relativt starka ekonomi, ses som förebilder.

Ekonomer Rickard Freeman är en av många som har pekat på att de länder som genomfört omfattande avregleringar snarast klarat krisen sämre än andra. Svagt anställningsskydd kan till exempel leda till att företagen för tidigt genomför massuppsägningar som kanske senare visar sig onödiga och som leder till en snabb ökning av arbetslösheten.

Det är bättre för länder att investera skattepengar i utbildning, forskning och sociala trygghetssystem än att spara i ladorna. Det gör oss bättre rustade att vara med när utvecklingen vänder och dra nytta av nästa uppgång.

Det är också viktigt att utsatta grupper inte hamnar alltför mycket på efterkälken. Risken är annars att många hamnar i ett mer eller mindre permanent utanförskap som fortsätter även när kurvorna vänder. Efter den tidigare finanskrisen i början av 1990-talet fanns vissa grupper som drabbades just av detta.

Ett krav på krisande länder har varit avregleringar och privatiseringar. Men länder med få regleringar på arbetsmark-

naden har inte klarat finanskrisen bättre än länder som har en hårdare reglerad arbetsmarknad. Den slutsatsen drog en rad välrenommerade ekonomer som deltog i ett seminarium om krisen i Stockholm i oktober 2009.

”Det är inte problem på arbetsmarknaden eller brist på flexibilitet som har orsakat den här krisen/.../. Det man måste reglera är kapitalismens kronjuvel, finansmarknaden! Men motståndet bland marknadens aktörer är stort.”

Ekonomer Richard Freeman

Källa: Carleson, Agneta: *Avregleringen av arbetsmarknaden har förvärrat krisen*, LO:s hemsida, 2009-10-16.

Så klarade Island krisen

Island drabbades tidigt av krisen. Hösten 2008 kollapsade Islands tre stora banker, och höll nästan på att dra med sig hela den isländska staten på kuppen. Islands ekonomi fortsatte att krympa fram till 2010, men började växa igen redan 2011. Vad var det som hände?

Krisen bidrog till att högerregeringen föll, en ny regering bestående av socialdemokrater och det gröna vänsterpartiet valde att slopa den nyliberala politiken och föra en nordisk välfärdspolitik, trots det gigantiska budgetunderskottet. Det sparas på mycket, även på skola och sjukvård. Men den statliga grundpensionen och a-kassan har höjts.

Fallande bostadspriser och en fallande krona har slagit hårt mot hushåll med stora skulder. Men att regeringen infört lättnader för de som har det svårast har bidragit till att hålla uppe konsumtionen.

Island har börjat betala tillbaks lånen till Internationella

valutafonden i förtid och stadsbudgeten för 2013 är i balans. De numera förstatligade bankerna som föll under krisen går med vinst. Problemen är fortfarande stora, men utvecklingen är betydligt positivare än många vågat hoppas på.

Källa: Arbetet nr 38, 2012-11-23. *Made in China*, kapitlet om Island, Loretta Napoleoni, Leopard förlag, 2011. Stefan de Vylder, *Eurokrisen*, Ordfront, 2012

Frågor:

Vilka krav kan vi ställa på banker och finansinstitut när vi skjuter till skattemedel för att rädda deras verksamhet? Vad kan vi göra för att inte klyftorna i världen ska bli ännu större på grund av finanskrisen? Vad kan vända krisen? Vad borde Sverige göra?

Främlingsfientliga partier lockar i krisens kölvatten

En effekt av globaliseringen och av att allt fler flyttar är ett uppsving för partier som vill vrida utvecklingen tillbaka. De ser den ökade invandringen som ett hot, och då i synnerhet invandrare från muslimska länder.

Partierna varnar också för att välfärden inte räcker till alla, att vi måste stoppa eller minska invandringen för att inte etniska svenskar ska drabbas.

De nya arbetarpartierna?

Främlingsfientliga och nationalistiska partier, ibland används termen högerpopulister, har blivit en allt synligare partigrupp i Europa. Det rör sig inte om någon enhetlig partigrupp, och de har haft svårt att hitta fungerande samarbetsformer. Men

likafullt har de vuxit till en maktfaktor i europeisk politik.

Många menar att dessa partier växer i kölvattnet av den finansiella krisen där människors villkor försämrats. Det är då lättare att olika grupper ställs mot varandra.

De främlingsfientliga partierna agerar i regel inom det demokratiska systemet, men respekterar inte fullt ut principen om allas lika värde och rättigheter. Man kan säga att de är demokrater till formen men inte till innehållet.

Förutom invandringsfientlighet finner man ofta homofobi, antifeminism och förakt för religionsfriheten hos företrädarna för dessa partier. Numera fokuserar de flesta av partierna på att angripa framför allt den muslimska invandringen. I många länder, inte minst i Östeuropa, betonas även hatet mot romerna, och där är även antisemitismen fortfarande mer synlig.

Faran med starkare högerpopulistiska partier är att de förskjuter ribban för vilka åsikter och vilket beteende som är acceptabla. Det kan leda till en ökning av etnisk diskriminering och kränkande behandling. Det finns statistik som visar att de högerpopulistiska partiernas tillväxt i Italien har bidragit till att antalet fall av misshandel av migrantarbetare, flyktingar och homosexuella ökat.

Högerpopulistiska partier ställer olika grupper mot varandra, vilket riskerar att försvaga arbetarkollektivet. Det finns en risk om många LO-medlemmar sympatiserar med sådana partier att arbetet med att skapa bättre villkor för alla löntagare försvåras.

Förekomsten av ett främlingsfientligt parti påverkar också de andra partierna som kan börja anta en mer främlingsfientlig retorik för att vinna tillbaks väljare. Detta skedde på 1990-talet när Ny demokrati valdes in i den svenska riksdagen, men har inte varit lika tydligt sedan Sverigedemokraterna (SD) valdes in 2010.

Däremot tycks SD ha påverkat mediedebatten i en riktning mot att ge invandringsfrågorna ett större utrymme.

Detta hände även i Danmark under 2000-talet när Dansk Folkeparti tog plats i debatten, vilket bidrog till att partiet erövrade en maktställning som stödparti till en borgerlig regering. Men framför allt påverkade DF de andra partierna till att gå i en mer främlingsfientlig riktning. Danmark har infört betydligt strängare invandringsregler.

Högerpopulister – en ny partigrupp

Termen högerpopulism passar på ganska många av de främlingsfientliga partierna i Europa. De är höger i bemärkelsen konservativa, vilket betyder att de har en gammaldags syn på till exempel jämställdhet, HBTQ-frågor (i regel motståndare till samkönade äktenskap) och familjepolitik (gynnar kärnfamiljen som samlevnadsform). Men i ekonomiska frågor kan de glida på den politiska skalan. De vill ha en stark stat och välfärd, men vill att resurserna i första hand ska fördelas till den egna befolkningen.

Att de är populister betyder att de målar upp ett gap mellan de som bestämmer och det vanliga folket, ibland används en term som antietablissemangspartier. Populistiska partier vill, oavsett storleken på väljarstödet, se sig som folkets sanna företrädare. De serverar enkla lösningar på komplicerade problem, baserar sig inte på de traditionella politiska ideologierna och tittar ofta nostalgiskt tillbaka på ett förflutet som idealiseras.

Populistiska partier finns i parlamenten i alla EU-länder utom Spanien, Portugal, Irland, Tyskland och Storbritannien. Men i de båda senare länderna har de starka lokala fästen och British National Party, BNP, sitter i EU-parlamentet. Dessutom finns de i Norge och Schweiz och i flera östeuropeiska länder.

Högerpopulistiska partier har ofta gått från att vara mer nyliberala småföretagartier som lockar missnöjda högerväljare till att försöka bli de nya arbetarpartierna. I dag lockar

de i synnerhet män ur arbetarklassen som är deras kärnväljare. Samtidigt vänder de sig mot den allt större gruppen arbetare med ursprung i länder utanför Europa.

Det dröjde länge innan vi fick ett högerpopulistiskt parti i den svenska riksdagen. I resten av Europa har partierna funnits med längre. Det har blivit allt vanligare att det numera finns tre block i politiken: ett röd-grönt, ett blått och ett högerpopulistiskt. Det betyder att blocken har svårt att få egen majoritet. Antingen måste höger och vänster göra en blocköverskridande överenskommelse, eller så måste något av blocken samarbeta med högerpopulisterna.

Det är nästan alltid högerpartierna som kan tänka sig ett samarbete med högerpopulister, det finns nästan inga exempel på att vänstern lierat sig med dessa. Sverigedemokraterna hamnade i vågmästarställning efter riksdagsvalet 2010. Men i Sverige valde Moderaterna att i stället göra upp med Miljöpartiet om integrationspolitiken. Hittills har inga etablerade svenska partier velat samarbeta med SD.

Främlingsfientliga partier i Europa

De högerpopulistiska partierna låter i dag ganska lika. Men i grunden har de ofta helt olika bakgrund, vilket är en förklaring till att de har svårt att samarbeta, exempelvis i EU-parlamentet.

- En grupp har rötter i 1930-talsfascism eller åtminstone mer extrema antidemokratiska rörelser. Hit hör bland annat franska Front National, brittiska BNP, tyska NPD och i viss mån Sverigedemokraterna.
- En annan grupp har uppstått som populistiska missnöjespartier och först i ett senare skede blivit främlingsfientliga. Hit hör Dansk Folkeparti och norska Fremskrittspartiet.
- En grupp har uppstått i kampen för en region, ofta den rikare och starkare, men anser trots detta att de som

lever i detta område varit förfördelade av olika skäl, detta gäller exempelvis Vlaams Belang i Belgien och Lega Nord i Italien.

- Till sist finns ett antal partier som från början haft en annan inriktning, ofta ett vanligt allmänborgerligt parti, men som transformerats till högerpopulism. Här kan nämnas Schweiziska Folkpartiet och det österrikiska frihetspartiet, FPÖ.

Det svenska SD bildades 1988 av företrädare för den uttalat rasistiska rörelsen Bevara Sverige Svenskt (BSS). Samtidigt har SD sin främsta bas i Skåne där partiet burits fram av olika lokala missnöjespartier. När dessa bildades var huvudfrågan att kritisera skatterna och att verka för att ge Skåne ökad självständighet. Det betyder att SD formats både av rasistiska och populistiska miljöer.

Varför växer högerpopulismen?

En vanlig uppfattning är att främlingsfientligheten växer särskilt mycket i tider av finanskriser. Det tycks som om så är fallet i Grekland där både extremvänster och extremhöger är på frammarsch.

Men statsvetarna ser inte något direkt samband med kriser och politisk extremism, det finns partier som vuxit fram i länder med stabil ekonomi. Norge har det mest framgångsrika högerpopulistiska partiet i Norden, trots en betydligt gynnsammare ekonomisk situation än grannländerna. Möjligen kan politikernas oförmåga att hantera en ekonomisk kris påverka väljarna att söka sig till högerpopulistiska partierna eftersom de inte uppfattas som ansvariga för de beslut som kan ha bidragit till krisen.

En annan förklaring skulle kunna vara att människor blivit mer främlingsfientliga och rasistiska. Det tycks inte heller stämma om vi tittar på Sverige. Motståndet mot flyktingar har minskat kraftigt sedan 1970-talet. 1992 ansåg 65 procent

av svenskarna att vi borde ta emot färre flyktingar, 2012 var det 41 procent som ville ta emot färre.

57 procent av svenskarna skulle till och med kunna tänka sig att gå med i en organisation som motarbetar rasism och främlingsfientlighet. Allt fler svenskar anser också att invandrare fritt ska få utöva sin religion.

Källa: SOM-institutet

Forskarna pekar på en rad andra tänkbara orsaker: Partierna har blivit allt mer lika, i synnerhet om man tittar på den ekonomiska politiken (de konvergerar – alltså närmar sig varandra). Det gör att väljarna tycker att valmöjligheterna minskat, det kan upplevas som att det inte spelar lika stor roll längre om man röstar på höger eller vänster. Väljarna är inte lika trogna sina partier utan byter oftare mellan valen, och de kan även tänka sig att byta mellan de politiska blocken oftare än tidigare.

Överhuvudtaget diskuteras de ekonomiska frågorna mindre än tidigare, trots att de upplevs som så viktiga av stora väljargrupper. Skillnaderna mellan partierna är tydligare när det gäller kulturella frågor och därför debatteras oftare inställningen till exempelvis jämställdhet, aborter, HBTQ-frågor och religion. Dessa frågor är helt dominerande hos de högerpopulistiska partierna som därmed har möjlighet att ta stor plats i debatten.

Mycket tyder på att det finns en stor grupp män i arbetarklassen som är konservativa i sin syn på familj, jämställdhet och till exempel homosexuellas rättigheter, samtidigt som de är radikala i sina krav på en stark välfärd och minskade klassklyftor. Om arbetarpartierna dessutom uppfattas som mer angelägna om medelklassväljarna och inte driver sina kärnfrågor finns risk för att dessa väljare känner sig svikna och röstar med högerpopulistiska partier i stället.

Klassröstandet har minskat, och själva klassbegreppet har blivit mer otydligt eftersom de traditionella arbetaryrkena

numera ofta kräver utbildning och inte nödvändigtvis är de lägst avlönade. Dagens underklass finns inom andra yrkesgrupper, de lägsta lönerna finns inte i produktionen utan snarare inom servicesektorn. Personer med utomeuropeisk bakgrund, ungdomar och kvinnor är utsatta grupper och allra lägst på klasstrappan står de som saknar dokumentation för att vistas i landet, de papperslösa.

Källor: *Krutdurk Europa*, Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, Bilda, 2011. *Alla kan göra något*, Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, studiematerial, LO, 2012. *Schysta villkor för alla*, Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg studiematerial, Transport, 2012.

Högerpopulism i Norden

Sverige har det minsta högerpopulistiska partiet i Norden. Så här starkt stöd hade högerpopulistiska partier i parlamentsvalen i de nordiska länderna (senast noterade valresultat före 2012).

- Dansk Folkeparti 12,3 procent
- Fremskrittspartiet 22,9 procent (Norge)
- Sverigedemokraterna 5,7 procent
- Sannfinländarna 19 procent

Högerpopulistiska partier och arbetsmarknaden

Högerpopulistiska partier har oklara uppfattningar i arbetsmarknadspolitiska frågor, det finns vissa som är mer högerinriktade och andra som är mer vänster i sådana frågor. Sverigedemokraterna, SD, har förändrat sin arbetsmarknadspolitik. Förr liknade programmet moderaternas, i dag talar de om att försvara den svenska modellen, stärka a-kassan och andra krav som brukar framföras av partierna till vänster.

Men SD redovisar inte hur de ska finansiera förändring-

arna, de räknar med att om vi bara minskar invandringen kommer vi att ha råd med omfattande reformer på många områden. Ekonomiska experter från olika håll har ifrågasatt det realistiska i partiets budget.

Även om högerpopulistiska partier försvarar en stark stat och välfärd är det viktigt att komma ihåg att de inte tänker sig samma rättigheter för alla. De som har utländskt ursprung kan inte räkna med samma rättigheter. Det här kallas ibland för ”välfärdschauvinism”, alltså att bara de som utgör det ”rätta folket” fullt ut ska ha rätt till välfärdstjänster.

”Jag har svårt att komma på ett mer lägre stående kryp i universum än en nordisk socialdemokrat.”

Jussi Halla-aho,
Sannfinländarna, 2011.

Hur kan vi bemöta högerpopulismen?

Ur ett fackligt perspektiv är det viktigt att hålla ihop för bästa möjliga resultat. Dåliga arbetsvillkor smittar lätt av sig även på andra branscher. Facket måste vara färgblind, alla som arbetar är lika mycket värda oavsett bakgrund. Facket får inte bli en plats där främlingsfientliga värderingar sprids.

Det är också viktigt för arbetarpartier att motverka högerpopulistiska partier som utgör ett dubbelt hot: de lockar arbetarväljare samtidigt som de röstar med högern. Detta gäller även Sverigedemokraterna vars riksdagsledamöter i nio fall av tio röstar med den borgerliga alliansen.

Den kanske viktigaste insatsen är trots allt att bidra till att skapa ett gott samtalsklimat i alla sammanhang där människor möts så att det inte sprids fördomar, felaktiga uppgifter och hatpropaganda. Här har arbetarrörelsens olika organisationer en viktig uppgift. Att ta debatten på gräsrotsnivå är en avgörande insats för att minska möjligheterna

för högerpopulistiska partier att rekrytera nya väljare och sympatisörer.

Råd kring samtal och debatt

- Ta initiativ till debatt, den som inleder har ett övertag och kan i högre grad styra vart diskussionen tar vägen.
- Bemöt fördomar omedelbart så att den som uttalar sig inte känner att det är accepterat.
- Slå hål på lögnen. Om det framförs felaktiga uppgifter är det viktigt att försöka bemöta dessa. Ta reda på fakta och återkom i frågan om det inte går att svara direkt.
- Ställ frågor. Man måste inte ha alla fakta för att kunna diskutera, ibland räcker det med att vara skeptisk mot vad andra säger. I bästa fall inser den som uttalat sig själv att hans argument inte håller.
- Ta andra människors oro på allvar, lyssna på dem men försök hjälpa dem att se andra orsaker och lösningar.
- Var juste, alla har rätt att framföra sina åsikter, bemöt åsikten utan att fördöma personen.
- Var inte rädd, det är inte farligt att ha olika uppfattningar, det är bättre att säga vad man tycker än att knyta näven i fickan.
- Bredda diskussionen, fastna inte i uppkörda hjulspår, du måste inte bara prata invandring, ta chansen att pressa exempelvis Sverigedemokraternas sympatisörer på vad de vill göra med jobben, och vilken syn de har på familjepolitik och jämställdhet. Dessa frågor är de ofta dåliga på att diskutera.
- Fokusera inte på problem utan lösningar: Vad ska man göra för att åstadkomma förbättringar? Är de lösningar som framförs realistiska?

Källor: *Alla kan göra något*, Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, studiematerial, LO, 2012. *Schysta villkor för alla*, Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg studiematerial, Transport, 2012.

Frågor:

Hur kan högerpopulism definieras?

Varför har högerpopulismen i Europa vuxit?

Hur kan högerpopulismen motverkas?

Läs mer:

Hemsidor

Europaportalen, TemaFinanskris: www.europaportalen.se

Dagens Nyheter: dn.se (tema med samlade artiklar om finanskrisen)

Expo: www.expo.se

Inte rasist men...: interasistmen.se

Motargument.se

Böcker och rapporter

Bengtsson, Håkan, red: *Högerpopulismen*, antologi, Premiss, 2009.

Elmbrant, Björn: *Det skulle bli så bra – Euron och hoten mot demokratin*, Atlas, 2012.

Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Slaget om svenskheten – att ta debatten med Sverigedemokraterna*, Premiss, 2009.

Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Krutdurk Europa*, Bilda, 2011.

Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Alla kan göra något*, studiematerial, LO, 2012.

Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Schysta villkor för alla*, studiematerial, Transport, 2012.

Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats: *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna*, Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg, 2012.

Pettersson, Ola: *När musiken tystnar – om den globala finanskrisen*, LO, 2009

De Vylder, Stefan: *Eurokrisen*, Ordfront, 2012.

De Vylder, Stefan: *Världens springnota*, Ordfront, 2009.